

## ЕТИМОЛОГІЯ ЛАТИНСЬКИХ НАЗВ РОСЛИН

У статті розглядається походження деяких латинських назв рослин, наводиться їх класифікація за інформативним компонентом.

**Ключові слова:** етимологія, ботанічна номенклатура, латинська мова.

В статье рассматривается происхождение некоторых латинских названий растений, приводится их классификация по информативному компоненту.

**Ключевые слова:** этимология, ботаническая номенклатура, латинский язык.

The article deals with etymology of some Latin names of plants, their classification by informative component is given.

**Key words:** etymology, botanic nomenclature, Latin language.

Як відомо, основною таксономічною категорією біологічної систематики є вид [1:65]. Латинські назви видів рослин є біноміальними, тобто вони складаються з двох слів: назви роду і видового епітета [2:22].

Латинські ботанічні назви поділяються на індиферентні та інформативні [3:160]. Індиферентними називаються терміни, утворені від власних назв: імен та прізвищ учених (переважно ботаніків) та видатних людей. Наприклад: рід *Linnaea* (Ліннея) названо на честь шведського природознавця К. Ліннея; рід *Nicotiana* (Табак) – на честь французького посла Ж. Ніко, який надіслав насіння цієї рослини до Парижу. До індиферентних належать також назви, утворені від міфологічних імен. Наприклад: назву *artemisia* “полин” дано рослині на честь грецької богині Артеміди; назву *centaurea* (*kentaurea*) “волошка” – на честь кентавра Хірона, який лікував різні хвороби за допомогою цілющих рослин.

Як видовий епітет досить часто вживаються епоніми – іменники у формі Gen. Sing. або прикметники, утворені від власних назв: *Triticum Timopheevii* – Пшениця Тимофєєва, *Secale Vavilovii* – Жито Вавилова.

Інформативними називаються терміни, які не тільки вказують на таксон, а й містять у собі певну інформацію про рослину: її форму, колір, розмір, географічне поширення, екологічне середовище зростання та ін. Інформативними можуть бути як родові назви, так і видові епітети. Часто біноміальна назва виду рослини є комбінацією різних за характером ознак інформативних компонентів.

Інформативні назви рослин за характером ознак, які вони відображають, можна умовно поділити на ряд груп. У даній статті назви рослин класифіковано за першим інформативним компонентом: якщо інформативними є і родова назва, і видовий епітет – пріоритет надавався назві роду; якщо родова назва є індиферентною – розподіл здійснювався за інформативністю видового епітета.

1. Назви, що вказують на морфологічні ознаки рослин:

а) будову або форму рослини або окремих її частин:

*Trifolium arvense* – Коноюшина польова

Іменник *trifolium* походить від лат. *tri-* “три-” і *folium* “листок”, що вказує на будову листка за характером розчленування [4:116]. Видовий епітет виражений прикметником *arvensis, e*, утвореним від лат. *arvum, i n* “поле”.

*Cucurbita pepo* – Гарбуз звичайний

Іменник *cucurbita* походить від двох латинських слів: *cucumis, eris n* “огірок” та *orbitus, a, um* “круглий”, і дослівно перекладається як “круглий огірок” (гарбуз та огірок належать до однієї родини). Як видовий епітет вжито грецьку назву рослини *pepo* “гарбуз”.

*Rumex confertus* – Щавель кінський

*Rumex* є давньою назвою щавлю, яка, можливо, пов’язана з лат. *rumex, icis m* “дротик, металний спис з коротким ратищем” через гостру форму листя рослини. Як видовий епітет вжито діеприкметник *confertus, a, um* “скупчений, зібраний”, що вказує на густі суцвіття щавлю.

*Capsella bursa-pastoris* – Грицики звичайні

Назва *capsella* перекладається як “коробочка” (зменшувальне від *capsa* “коробка, ящик”). Складений видовий епітет *bursa-pastoris* перекладається як “сумка пастуха”: трикутна форма плодів цієї рослини нагадує торбинку пастуха (пор. рос. назву рослини: Пастушья сумка).

Більш поширеними є назви, які містять інформативні видові епітети, що вказують на будову або форму рослини, такі як: *latifolius (platyphyllus)* “широколистий”, *diversifolius (heterophyllus)* “різнолистий”, *multiflorus (polyanthemus)* “багатоквітковий”, *diffusus* “розлогий” та ін.

б) колір:

*Rosa canina* – Шипшина собача

Назва *rosa* походить від грецьк. *rhodon* “шипшина, троянда”, яке пов’язане з кельт. *rhodd* “червоний”. Як видовий епітет вжито прикметник *caninus, a, um* (від лат. *canis* “собака”) із зневажливим відтінком: цей вид шипшини відносно не багатий на вітаміни.

*Laurus nobilis* – Лавр благородний

Назва *laurus* пов’язана з кельт. *blavr* або *lauer* “зелений”: лавр – це вічнозелене дерево. Епітет *nobilis* дано рослині тому, що у Стародавньому Римі лавровими вінками та гілками нагороджували переможців і героїв.

Більш поширеними є назви, які містять інформативні видові епітети, що вказують на колір рослини або окремих її частин, такі як: *albus, a, um* “білий”, *luteus, a, um (flavus, a, um)* “жовтий”, *ruber, bra, brum* “червоний” та ін.

в) смак або запах:

*Allium саера* – Цибуля ріпчаста

*Allium (alium)* є давньою латинською назвою часнику (цибуля і часник належать до однієї родини). Іменник *allium* походить від кельт. прикметника *all* “пекучий”: часник має гострий, пекучий смак. Можливо, також є зв’язок з лат. дієсловом *halare* “пахнути” (*halium* → *alium*), оскільки рослина має сильний характерний запах. Як видовий епітет вжито іменник *саера, ае f* “цибуля”, який походить від кельт. *сар(сеп)* “голова”: цибулина має кулясту форму.

*Capsicum annuum* – Перець однорічний, або стручковий

Іменник *capsicum*, можливо, є похідним від грецьк. дієслова *kapto* “кусаю, пеку”: перець має гострий, пекучий смак.

2. Назви, що відображають географічне поширення або батьківщину рослини:

*Armeniaca vulgaris* – Абрикос звичайний

Іменник *armeniaca*, *ae f* походить від прикметника *armeniacus*, *a*, *um* “вірменський”: плоди цього дерева уаерше потрапили до Риму з Вірменії. Пліній називає плоди абрикоса *prunum armeniacum* “вірменська слива” [5:8]. Видовий епітет *vulgaris* утворено від лат. *vulgus* “народ, простолюд”.

Більш поширеними є назви, які містять інформативні видові епітети, що вказують на географічне поширення рослини, такі як: *europaeus*, *a*, *um* “європейський”, *orientalis*, *e* “східний”, *chinensis*, *e* “китайський” та ін.

3. Назви, що вказують на час появи (цвітіння) рослини:

*Calendula officinalis* – Календула лікарська

Назва *calendula* походить від лат. *Calendae* “календи, назва першого дня місяця” і пов’язана з тим, що рослина цвіте протягом тривалого часу.

*Chelidonium maius* – Чистотіл великий

Назва *chelidonium* походить від грецьк. *chelidon* “ластівка”. За спостереженнями давніх греків, рослина з’являється, коли прилітають ластівки, і відмирає, коли вони відлітають у вирій. У Діоскріда є ще одне міфологічне пояснення цієї назви: “Кажуть, що коли пташеня ластівки сліпне, мати приносить у дзьобі цю траву і виликовує його” [6:35]. Як видовий епітет вжито форму вищого ступеня прикметника *magnus*, *a*, *um* “великий”.

Серед видових епітетів, що вказують на час появи (цвітіння) рослини поширеними є такі: *aestivalis*, *e* “літній”, *vernalis*, *e* “весняний” та ін.

4. Назви, що вказують на практичне значення рослин:

Найбільш численними у цій групі є назви, в яких знайшли відображення цілющі властивості рослин, напр.: *althaea* “алтей” (від грецьк. *althos* “лікарський засіб”), *salvia* “шавлія” (від лат. *salvus* “здоровий”), *solanum* “паслін” (від лат. *solamen* “утіха, заспокоєння”: за наркотичною та знеболювальною дією більшості видів), *sanguisorba* “родовик” (від лат. *sanguis* “кров” і *sorbere* “вбирати, поглинати”). Часто як видовий епітет вживається прикметник *officinalis*, *e* “лікарський” (від лат. *officina* “аптека, майстерня”).

Зустрічаються також назви, в основі яких лежать інші властивості рослин, що зумовили їх практичне використання:

*Triticum vulgare* – Пшениця звичайна

Давня латинська назва рослини *triticum* походить від дієприкметника минулого часу *tritus*, *a*, *um* “розмелений, розтертий”, утвореного від дієслова *terere* “терти, молоти, товкти”: з давніх часів із зерна пшениці мололи борошно.

*Linum usitatissimum* – Льон звичайний, довгунець

Іменник *linum* є латинізованим варіантом грецьк. *linon*, яке походить від кельт. *lin* “нитка”: з стеблин льону виготовляли нитки. Як видовий епітет вжито прикметник у найвищому ступені *usitatissimum* “найзвичайніший” (від *usitatus*, *a*, *um* “звичайний”).

*Atropa belladonna* – Беладонна звичайна

Родова назва є індиферентною: К. Лінней назвав рід *Atropa* на честь однієї з парок грецької міфології Атропи, яка перерізала нитку життя кожної людини (більшість рослин цього роду дуже отруйні). Іменник *belladonna* походить від італійських слів: *bella* “кра-

сива” і donna “жінка”. У давнину жінки користувалися соком цієї рослини як косметичним засобом: ним натирали щоки як рум’янами та закапували його в очі, від чого зіниці розширювалися, а самі очі здавалися більшими та блискучими.

*Lavandula officinalis* – Лаванда лікарська

Назва *lavandula* походить від лат. *lavare* “мити”: з давніх часів лаванду використовували як ароматизатор при купанні.

*Viburnum opulus* – Калина звичайна

Іменник *viburnum*, *i n* походить від лат. *viere* “плести, вити”: з молодих гнучких гілок рослини плели кошики. Іменник *opulus, i f* – давня латинська назва клена (листя калини нагадує листя клена).

Проведене дослідження (всього проаналізовано близько 120 лексичних одиниць) дозволяє зробити висновок, що більшість латинських біномінальних назв видів рослин містять інформативний видовий епітет. Родові назви рослин можуть бути як індиферентними, так і інформативними. Досить часто назва виду являє собою комбінацію різних за характером ознак інформативних компонентів, які відображають морфологічні особливості рослин, їх географічне поширення або екологічне середовище зростання, час появи або цвітіння, практичне значення та ін. Більшість інформативних назв є мотивованими, вони мають досить прозору внутрішню форму.

## ЛІТЕРАТУРА

1. Закалюжний М.М. Латинська мова : підручник для студентів біологічних спеціальностей вищих навчальних закладів / М.М. Закалюжний. – К. : Либідь, 2003. – 367 с.
2. Чопик В.І. Латинська ботанічна номенклатура : навч. посібник / В.І. Чопик, А.В. Єна. – К. : РВЦ “Київський університет”, 1996. – 57 с.
3. Гриценко С.П. Латинська мова для студентів-агробіологів : навч. посібник для студентів вищих навчальних закладів / С.П. Гриценко, О.Ю. Балалаєва – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – 383 с.
4. Светличная Е.И. Этимологический словарь латинских ботанических названий лекарственных растений / Е.И. Светличная, А.И. Толоч. – Х. : Золотые страницы, 2003. – 288 с.
5. Минц И.П. Этимологический словарь лекарственных растений / под ред. А.Ф. Гаммерман. – Л. : Изд. Ленингр. хим.-фарм. ин-та, 1962. – 54с.
6. Каден Н.Н. Этимологический словарь научных названий сосудистых растений, дикорастущих и разводимых в СССР / Н.Н. Каден, Н.Н. Терентьева. – М. : Изд. МУ, 1979. – 267 с.

## ТВАРИННИЦЬКА ЛЕКСИКА УКРАЇНСЬКИХ ГОВОРІВ СХІДНОЇ СЛОВАЧЧИНИ В СЛОВАЦЬКОМОВНОМУ ОТОЧЕННІ

*У статті розглядаємо тваринницьку лексику українських говорів Східної Словаччини в компаративному аспекті зі словацькою лексикою. Обстеження було виконане у 80 селах Східної Словаччини.*

**Ключові слова:** *худоба, жеребець, лоша, бик, порося, кіт*

*In the article we compare zoological vocabulary of Ukrainian dialects in Eastern Slovakia with Slovak terms. The basis of our research is lexical material from dialects of 80 Ukrainian villages in Eastern Slovakia.*

**Key words:** *cattle, stallion, foal, bull, pig, cat*

Українське населення Східної Словаччини було у щільних економічних та інших стосунках із словаками, мадярами, але і поляками та чехами.

Зоологічна лексика та термінологія, пов'язана з годівлею тварин, належить до найстаршої лексики українських говорів Східної Словаччини. Тому лексичні особливості української діалектної лексики в компаративному аспекті з словацькими та іншими еквівалентами розглянемо на прикладах тваринницької лексики. Об'єктом нашого дослідження є живі народні назви скотарської та зоологічної лексики, вживані в наш час українцями Східної Словаччини. Обстеження було нами виконано у 80 селах, що представляє порівняно густу сітку українських чи змішаних (українсько-словацьких) сіл 15 округів Східної Словаччини.

Етимологічний аналіз зоологічної лексики українців Східної Словаччини дає підстави ділити згадану лексику на: спільнослов'янську, слов'янські регіоналізми, місцеві лексеми, запозичення.

Переважає більшість лексики є спільнослов'янського походження. Вона наявна в більшості слов'янських мов без виразних національних рис якоїсь окремої мови: *пес, коза, цап, баран* і т.п.

Більшість праслов'янської лексики вживається у фонетичному чи морфологічному вигляді, властивому окремим мовам. Фонетичні та морфологічні ознаки української мови наявні у лексем: *порóс'а, порос'áтко, собáка, жерéбець', жеребніца, кіт, кітка, кертіца, кьртіца, йїжак, їжак* і т.д.

У лексичі українських говорів Східної Словаччини, пов'язаній з годівлею великої рогатої худоби, є ряд іншомовних запозичень. Значне місце займають мадяризми: *гул'а* «стадо», угорське *gulya* «стадо великої рогатої худоби» – [14:100]; *кефа* «щітка», (угорське *kefe*) -id. – [9:507]; *чінгів, чінгів* «дзвіночок» (угорське *csengő* «дзвінок» [9:146] ); *фоўт* «невелике стадо великої рогатої худоби» (угорське *fout* «стадо овець» – [17:427] ); *фáташ* «знак від удару» (угорське *fohász* «зітхання, стогін» – [9:342] ); *бóгар, бўтар*,

© Милла Любомира., 2011